

estetici savremenog pozorišta kao umetnosti)

radoslav lazić

«Uspomena na jednog čovjeka ne živi samo od onoga što je ostalo kao njegova i naša misiona zadužbina, nego i od aure same ličnosti koja nam je to zavještala.»

Danko Grlič, ta grlica govora koja ne umire, ostaje nam u sjećanju kao čovjek toplote i prisnosti, čovjek otvorenog, slobodnog i tolerantnog duha; onoga, dakle, što nam danas bitno nedostaje i što postaje prava mjerila ljudskog življenja i kulturne komunikacije.»

(Kasim Prohić)

«Grlič je stekao zasluge čak i nekim svojim formulacijama koje se mogu čitati za sebe, koje imaju samostalnu vrednost i nezavisno od teze koju zastupa, kao dobro izrečena iskustva u suočavanju s umetnošću našeg vremena.»

(Milan Damjanović)

«Misli mi – to je uvijek značilo biti nasuprot: bijedi duhovnoj i ljudskoj, ritualu bezličnosti, svakovrsnom likvidiranju čovjeka i čovječnosti, ideji jedinstva bez prisile i ideološkog pisma (...) Zašto ne bismo imali na umu da je Danku Grliču mišljenje, u sebi svagda kritičko, bilo pravo skrovište života i djelovanja?»

(Abdulah Sarčević)

U prostorima Grličeve četvorotomne »Estetike«: u povesti filozofskih problema, gde estetika uvek iznova definiše svoj vlastiti predmet, od antike do kraja renesanse, te u epohi estetike u XVII, XVIII i početkom XIX stolec, gde estetička kao i filozofska pitanja imaju svoju sudbinu, pa u smrti estetskog, gde se izlažu temeljni problemi kantovske estetike, Šeling i romantiizam, Hegel i hegelovci, i gde Grlič iskazuje jeretički misao da je »estetika i po svojim vrhunskim dometima prošlost, a umjetnosti su, usprkos svim vrinama koje već tako dugo grakću o njenoj smrti, otvorena vrata budućnosti«, i, napokon, u četvrtom tomu »Estetike« – S onu stranu estetike – gde će autor izreći stav da treba »živjeti za viziju koja će umjetnost učiniti životnom, a život umjetničkim« – dakle, u svom životnom delu, u svojoj »Estetici«, u mnoštvu fenomena i estetičkih ideja, Danko Grlič (1923 – 1984), naš estetičar, *par excellence* će zastati kod pojma teatar, ukazujući na pozorište s onu stranu uglađenog estetiziranja i sociološke doktrinarnosti, te posebno ističući neke paradokse teatra, da bi zaključio kako *teatar treba u neslobodnim zemljama zabraniti* (podv. R.L.).

Tumačenje se izvodi iz celine dela, a ne iz replike, fragmenata ili pojedinih delova. Otuda poteškoće u komentaru Grličevog pogleda na umetnost pozorišta u njegovoj »Estetici«. Pa ipak, pokušaćemo ukazati na njegov vispreni pogled u estetički fenomen teatra i njegovu savremenu umetničku suštinu.

Govoreći o marksističkom pristupu umetnosti, Grlič smatra da »Marks nije mogao stvoriti estetiku jer nije mislio na estetski način«. Umetnost i ideologija danas su predmet mnogobrojnih konfrontacija. Grlič ističe: »Pritom valja prije svega uzeti u obzir da umjetnost, usprkos svim naporima dresure, uvijek nekako izmiče pravim ideološkim odlukama, i svojom uprošćenošću na neponovljivo, na intimno ljudsko, pa i na 'sitne' stvari, jedva zamjetljive nijanse, vrijeda često 'velike' ideologe«. Za razliku od raznih ideologija koje se nameću svim sredstvima, »pa je njihovo nametanje sam njihov način egzistencije, svijet koji stvara umjetnik supstancijalno se ne nameće nikome, već ga ljudi, kad su ljudi, zbog svoga vlastitog ljudskog bića ne mogu ne prihvatiti«.

Dalje, Grlič u »Estetici« IV – S onu stranu estetike – govori o ideološkoj manipulaciji umjetnošću i pomoću umjetnosti. I upravo zato autor smatra »da marksizam, kao otvorena filozofija oslobođenja svega što stremi slobodi, mora biti s onu stranu bilo kakvog sputavanja, upućivanja, dekretiranja nad umjetničkim, dakle i s onu stranu bilo kakve estetike«. Za Grliča, umetnost kao umetnički život ne trpi konvencije, ustajalost, utabanost puteva... On će zaključiti da »marksizam ne traži od umjetnosti da bude socijalna analiza«. Ukazujući na aspekte savremene estetike, Grlič će nedvosmisleno ukazati na ograničenja umetnosti upravo »estetikom«:

»Uloga estetike uopće, kao što smo u početku nastojali pokazati nije tako nevinna, pa čak ni tako čisto teoretski benigna kako se to na prvi pogled čini. Ima ona i svoju praktičnu svrhu: da vječnog buntovnika umjetnost (podv. R.L.) uklopi i integriira u koordinatne postojećeg duhovnog i materijalnog svijeta, u vladajuća gledišta, u atmosferu njenih katedara i ideološke klime, u realno prisutnu aksiologiju, da zabrtvi umjetnički prodor u novo, nevideno, nepredvidljivo.«

Po njemu, nemoguće je govoriti o umetnosti, a naročito o teatru, koji bi bio »izvan ili nasuprot (podv. R.L.) realnoj sferi humanuma, štaviše, umjetnost je – kako god se nekome činilo paradoksalnim – sama supstancija istinski ljudskog života«. Otuda autor ističe misao da je umetnost teatra odista s onu stranu uglađenog estetiziranja i bilo kakve sociološke doktrinarnosti. Kultura, dakle, treba da stvori organizaciju, a ne organizacija kulturu – podvlači Grlič, zagovornik estetske logike slobode umetničkog stvaranja.

Da se suština umetničkog stvaranja i njegovog slobodnog kreiranja ne nalazi ni u jednom programu, već u društvenoj i ljudskoj stvarnosti, u životu samom, svedoči i ova misao izrečena »s onu stranu estetike«:

»Nisu stoga za kazalište od presudne važnosti neki izolirani estetski imperativi, već imperativi same ljudske zbilje (podv. R.L.), pa je tu u pitanju dostojanstvo i vrijednost svih odnosa u zajednici, dakle sam supstancijalitet društvenog života«, zaključuje Grlič, tragajući i dalje za argumentima slobode stvaranja:

»Umjetničko djelo mora adekvatno i koherentno izražavati prije svega svoj umjetnički supstrat, pa kad u njemu bilo koji drugi momenat želi zado-biti nasilnim putem prevlast nad umjetničkim, tada umjetničko djelo prestaje biti unutarnje umjetnički konzekventno, ne pokazuje više vlastitu unutrašnju nužnost, pa samim tim možemo govoriti o simuliranom, neautentičnom, dakle i besmislenom umjetničkom djelu.«

Dakle, nije stvar u tome da li su dela pozorišnih stvaralaca, njihove predstave, »podobne« ili »nepodobne« određenoj ideološkoj sferi, problem je

u tome da li su te predstave istinite ili lažne. Ako su istinite, onda ih možemo prihvatiti kao umetnička dela, ali ako su lažne, onda su ne samo protiv umetnosti, već i protiv same »podobnosti«, rečju, protiv društvene zajednice.

Otuda nam se čini aktuelna Grličeva misao da kada »govorimo o teatru, onda bi, mislim, društvena organizacija u okviru koje djeluje kazalište, morala proizići – konzekventno ranije iznesenom – iz same mogućnosti neposredne komunikacije sa životom, a to znači iz same biti onoga zbog čega se i u teatru i u društvu bilo što organizira: iz biti umjetničkog, a to znači i revolucionarnog čina« (podv. R.L.).

Učestvujući u jednoj anketi posvećenoj temi o Pozorištu i politici, a u povodu fenomena zabrana pozorišnih predstava, koji često potresaju naše »pozorišne daske« ovih dramatičnih osamdesetih godina, Danko Grlič je govorio o pojmu političkog teatra kao konfuznom pojmu:

»Ukoliko je, naime, predmet teatarske obrade politika, to još uvijek ne znači da i sama ta obrada mora biti politička. Nema, *de facto*, političkog teatra, ukoliko je doista teatar, kao što nema ni političkog kiparstva, arhitekture ili muzike. Teatar karakteriziraju, prije svega, umjetnički, a ne politički pravci. (...) Drugim riječima, mali su dometi teatra kad želi po svaku cijenu biti politički, jer time gubi bit teatarskog, a skučeni su i uskogrudi dometi politike, jer samim tim degradira vlastiti pojam kad misli da ima pravo svoje političke standarde nametati teatru.«

Političar stvara u društvu, umetnik na sceni. I kao što političar pokušava društvenu stvarnost da preoblikuje u progresivnu stvarnost, tako bi bar trebalo da bude, izvesno je da umetnik stvara na pozornici s ciljem da oblikuje umetničku stvarnost. Jedan i drugi, trebalo bi da to čine za čoveka. U nekim paradoksim teatra Grlič će, između ostalog, progovoriti o estetskoj poziciji umetnosti pozorišta i njenoj dijalektičkoj uslovljenosti. Kao što se u istu reku ne može ući dva puta na istom mestu, tako, poznato je, i pozorišna umetnost je neponovljiva. Teatar je, pre svega, vremenski ograničen, neponovljiv, pa ipak, uprkos svojoj efemerosti, paradoksalno, »teatar ima izvanredno aktuelno djelovanje, čak možda veće od bilo koje druge umjetnosti, na formiranje epohalne svijesti i duhovne klime vremena«. Grlič je odista u pravu kada podvlači golemi društveni značaj pozorišta i njegovu umetničku moć, ne samo teatarske i estetske snage, već »u biti ujedno i životne, najživotnije kontroverze samog ljudskog postojanja«.

Prvi paradoks teatra je zaustavljanje vremena. Njegova je »snaga baš u tome što paklenske dileme, sukobe, pobjede, poraze, zanose i bezumlja takvog života iznosi kao sintetički izražena i sveobuhvatna, ali istovremeno u liku ljudi koji pred nama, kao prisutni, tu i sada, neponovljivo individualno žive, dišu, bore se, ljube i pate, koji neposredno govore oko u oko, usta u usta, uho i uho. Teatarski se čin odvija – čak nasuprot mnogim drugim umjetnostima – pred nama danas, on se ne može odložiti za sutra, teče kao sam život, ali kao revolt protiv života koji je bezivotan!« Ukazujući dalje na neposrednost teatra, Grlič, kao retko ko u našoj estetski savremenog teatra, tako lepo i jasno ukazuje na ontologiju pozorišta, na samo biće teatarske umetnosti i njenu jednakost sa životom samim. Stavljajući znak jednakosti između pozorišta i života, istine i lepote, Danko Grlič tako misli pozorište u kojem su ideje i lica neposredno bliski atmosferi koju dišemo...

Grlič je ukazao i na druge paradokse pozorišne umetnosti. Jedan još vredi ovde zabeležiti:

– Svi estetski kanoni i sve estetske meditativne opservacije koncentrirane samo na izvanjski »estetski« izgled drame, kao i cjelokupno njeno posredništvo između filozofije i umjetnosti, prolaze tu mimo onog onog što je najdramatskije u drami, najfilozofičnije u filozofiji i najživotnije u životu.

Najzad, u trećem stavu iskaza o teatru – s onu stranu estetike – Danko Grlič će posvetiti nekoliko refleksija zloslutnoj tezi da: *Teatar treba u neslobodnim zemljama zabraniti* (podv. R.L.).

Zašto?

U svetu »orvelovske civilizacije« teatar živi svoju nevorovatnu i neponovljivu sudbinu. Treći paradoks, po Grliču, jeste da upravo taj i takav teatar »djeluje još uvijek tako impresivno, potresno, sveobuhvatno, sveobuhvatnije od bilo koje druge umjetnosti«.

Čudo teatra, misli Grlič, nahodi se »s onu stranu« estetike i estetskog: »Prometejska, bezbožnička, oslobađajuća riječ s dasaka govori samo na izgled nekolicini o snazi i prkosu čovjeka pojedinca, jer govori svima o onom najljudskijem u nama, budeći da smo, bar potencijalno, svi ljudi. To je čudo teatra«.

U zemlji antičkog teatra pukovnici su zabranili izvođenja drama. Dobro su osetili ti pukovnici snagu scenske reči. Pozorište je uvek protiv neslobode. Pred snagom pozorišta pukovnici su ustuknuli. Doista su bili ugroženi. I oni su »dobro učinili kada su predstave zabranili. Teatar treba u neslobodnim zemljama zabraniti. Teatar je stalna iskra, neposredni zov, pobuna«. Tako je govorio Danko Grlič. Dodajmo, skromno, u svoje ime, *teatar u slobodnim zemljama treba podsticati kao izraz slobode*.

Teatar nama samima, bez estetskog ili bilo kojeg drugog posrednika, pokazuje naše vlastito lice, zato i jeste i samo je zato teatarski čin od prvih dionizijskih gozbi do danas svečanost. I to ne samo za glumce ili režisera, već i za gledaoca. Dramskog autora i glumca Grlič će staviti u središte teatra, a stvarni tvorac kazališnog čina je režiser.

Smatrajući teatar procesom, a ne činom ili aktom, Grlič na kraju svojih estetičkih refleksija o umetnosti pozorišta zaključuje misao o potrebi umetničke organizacije i društva: »tada moramo izvesti zaključak da u toj organizaciji sve mora biti podređeno ispoljavanju slobodnog stvaralačkog čina, i to ne samo zbog neke afirmacije teatra i pojedinih stvaralaca, već i zbog samog društva u kojem živi taj teatar. Smislenom organizacijom, naime, nećemo osmisliti samo teatar, već ćemo ozbiljiti i dostojanstvenu egzistenciju jednog društva. To znači život približiti umjetnosti, koja kao umjetnost ne može biti izvan života. U principu, dakle, obaveze kazališta prema društvu identične su obavezama društva prema kazalištu«.

Tako je govorio i mislio Danko Grlič.

Grličeva misao o slobodi pozorišnog stvaralaštva čini nam se danas još življom. Otuda Grliča i njegovu obuhvatnu »Estetiku« treba pažljivo pročitavati i samom činjenicom da je ovaj filozof voleo umetnost, ne samo pozorište, kao što je voleo umetnost samog života.